

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

“ΘΑΣΑΣ ΠΩ
ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ.,

(ΜΙΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΑΘΗΝΑΙ

1945

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Θ Α Σ Α Σ Π Ω Τ Η Ν Α Λ Η Θ Ε Ι Α

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

“ΘΑΣΑΣ ΠΩ
ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ,,

(ΜΙΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΑΘΗΝΑΙ

1945

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς ἰδεολογικῆς πολιτικῆς ὁμολογίας «Θὰ οἶμαι πῶς τὴν ἀλήθειαν ἔγινε μὲ πρωτοβουλίαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν φίλων μου στίς μέρες τῆς σκλαβιάς. Ἡ μυστικὴ αὐτὴ ἔκδοσις, πρὸς κυκλοφορήσασθαι πλατιά, παρουσίασε τὸ βιβλιαράκι μου γραμμένον ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Καρυστινὸν.

Γυρίζοντας στὴν Ἀθήνα μας ὕστερ' ἀπὸ δύομιση χρόνια ξενιτιάς βρῆκα τὸ ἐξομολογητικὸν δοκίμιόν μου τυπωμένον καὶ ἐξαντλημένον, καὶ τὸν Παναγιώτη Καρυστινὸν πρόθυμον νὰ παραδεχθῆι ὅτι παραβίασεν τὴν πνευματικὴν μου ἰδιοκτησίαν. Τοὺς φίλους μου πρὸς μὲ κίνδυνον προσωπικῶν τύπων μου μυστικὰ καὶ κυκλοφόρησαν τὸ δοκίμιόν μου, καθὼς καὶ τοὺς ἀναγνώστας πρὸς ἐξάντλησάν τὴν πρώτην ἔκδοσιν, τοὺς εὐχαριστῶ. Ὅσο γιὰ τὸν Παναγιώτη Καρυστινὸν, τὸν συγχωρῶ.

Τὸ δοκίμιόν μου, ἄλλωστε, γράφηκε πραγματικὰ στὴν Κάρυστον τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1940, λίγες μέρες πρὶν μπεῖ καὶ ἡ πατριδα μας στὸν πόλεμον. Ἦξερα ὅτι θάμπαινε. Καὶ ἤθελα νὰ μπεῖ. Ἐπειδὴ τῶθελα, γι' αὐτὸ καὶ τῶξερα καλύτερα καὶ θετικώτερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἔτσι κάθισα μιὰ μέραν κάτω, καὶ ἄρχισα νὰ γράφω—μὲ τὴν ταχύτητα ἐκείνου πρὸς ἀντιγράφει— τὸ ἐξομολογητικὸν τοῦτο δοκίμιον. Μ' ἔπιασε μιὰ ξαφνικὴ βιασύνη νὰ πῶ ὅσα εἶχα στὴν καρδιά μου. Χωρὶς νὰ πάρω ἀναπνοήν, ἔγραψα τὸ δοκίμιόν μου μέσα σὲ δύο-τρεῖς μέρες. Ἄν τὸ ξαναδιάβασα ἀπὸ τότε. Ἄν εἶχα καιρὸν νὰ τὸ ξανακοιτάξω καὶ νὰ τὸ διορθώσω. Σὲ λίγες μέρες ἤρθε καὶ γιὰ μᾶς ὁ πόλεμος. Ἀλβανικὴ ἐξουσία, ἕνας χρόνος ζωῆς μέσ' στὴν σκλαβίαν, δύομιση χρόνια, ὕστερα, στὴν Μέση Ἀνατολήν. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα βρῆκα τὸ βιβλίον μου τυπωμένον. Τετελεσμένον γεγονός. Κι' ἂν ἀκόμα δὲν τῶθελα, εἶναι ἀνέκκλητα δικό μου.

Ἀφοῦ ξαναδιάβασα τὸ βιβλίον μου, δὲ χρειάσθηκα νὰ πολυσκεφθῶ. Χαρακτηρίζω τὸ βιβλίον τοῦτο δικό μου, ὅχι μόνο γιὰτὶ εἶναι γεγονός τετελεσμένον, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ σὲ περίπτωσιν πρὸς δὲ θᾶταν τέτοιον θὰ τῶκατα ἐγὼ σήμερον νὰ γίναι.

Βέβαια, ἂν ἔγραφα σήμερα τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου μου, θὰ ἐκτιμοῦσα μερικὰ γεγονότα πὸν τότε δὲν εἶχαν ἀκόμα συμβεῖ. Τότε εἶχα μπρὸς μου μόνο τὴν ὑπέροχη καὶ σωτήρια γιὰ τὸν κόσμον ἀντίσταση καὶ δοκιμασία τῶν Βρεττανῶν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1940. Ἄν ἔγραφα σήμερα τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου μου, θὰ εἶχα μπρὸς μου τὴν ἑλληνικὴ ἐποποιΐα στὴν Ἄλβανία, τὴν προσχώρηση τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας στὴν παγκόσμια δημοκρατικὴ παράταξη καὶ τὴ μεγάλη τῆς προσφορά στὴ Νίκη πὸν κορυφώνεται στὴ λέξη Στάλινγκραδ, τὸ δράμα τοῦ Εἰρηνικοῦ πὸν θὰ ὀνομασθεῖ κάποτε τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς αὐτοῦ τοῦ πολέμου, τὶς θυσίες γενικὰ τῶν Ἀμερικανῶν καὶ τῶν Ἀγγλων σ' ὄλα τὰ μέτωπα τοῦ κόσμου, τὴν ἐξάσπασα ἀναζωπύρωση τοῦ νοήματος τῆς Γαλλίας μὲ κέντρο τὸ πνεῦμα καὶ τὴ βούληση τοῦ στρατηγοῦ Ντε Γκὼλ, καὶ τέλος τὴ δημιουργικὴ δοκιμασία ὄλων τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης πὸν κατακτῆθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, μιὰ δοκιμασία πὸν κι' αὐτὴ τοὺς ἀνεβάζει ὄλους στὰ μάτια μας.

Τὰ παραπάνω γεγονότα δὲν εἶχαν ἀκόμα σημειωθεῖ ὅταν, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1940, ἔγραφα τὸ ἐξομολογητικὸ δοκίμιό μου. Ἄν ὅμως λείπει ἀπὸ τὸ δοκίμιό μου, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἡ ἐκτίμηση γεγονότων πὸν δὲν εἶχαν συμβεῖ, δὲ λείπει ὅμως ἡ τοποθέτηση τῶν προβλημάτων ἐκείνων πὸν ὁποια κι' ἂν θάταν τὰ γεγονότα πὸν θὰ σημειώνονταν ἤμουν ἀπὸ τότε ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι θ' ἀποτελοῦσαν τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ μέλλοντος. Νιώθω βαθιὰ ἰκανοποίηση διαπιστώνοντας ὅτι τὰ γεγονότα πὸν ἤρθαν δὲν ἐπιβάλλουν καμιὰν ἀλλαγὴ στὴν τοποθέτηση τῶν προβλημάτων πὸν ἔδω καὶ τεσσεράμισι περίπου χρόνια ἐπιχείρησα. Ἦρθαν μάλιστα καὶ γεγονότα πὸν δικαιώνουν πολλές ἀπὸ τὶς σκέψεις μου πὸν στὰ 1940 θὰ φαίνονταν σὲ πολλοὺς πρόωρες καὶ βιαστικές. Πλάι στὶς στρατιωτικὲς πολεμικὲς ἐξελίξεις, πὸν μνημόνευσα παραπάνω καὶ πὸν εἶναι ταυτόχρονα μεγάλα ἠθικὰ συμβάντα τῆς ἱστορίας, σημειώθηκε κ' ἓνας νέος ψυχικὸς διαφορισμὸς στοὺς κόλπους τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν πὸν μοιάζει σὰν ἐξάρθρωση τοῦ οργανισμοῦ των. Ἡ μάχη τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944 εἶναι τὸ πρῶτο ἀντίδοτο στὴν ἐξαρθρωτικὴ αὐτὴ διαδικασίᾳ πὸν ὅσα κι' ἂν εἶναι τὰ κοινωνικά τῆς αἰτίας δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ σημειωθεῖ, ὅπως σημειώθηκε, ἂν δὲν ἦταν μέσα στὸ σχέδιο τοῦ Γερμανικοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Γιατὶ τὰ κοινωνικά αἰτία πὸν δὲν παρουσίασαν στὰ 1940 ἐξαρθρωμένο τὸν ἑλληνικὸ λαὸ δὲ μπορεῖ νὰ προσκάλεσιν αὐτὴ μονάχα τους τὴν ἐξάρθρωσή του στὰ χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, οἰκονομικὰ ἦταν σχεδὸν οὐδέτερον, καὶ ἠθικὰ

ἔπρεπε νὰ δέσουν καὶ ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸν ἴδωσαν τοὺς Ἕλληνας μεταξὺ
τοὺς πολὺν περισσότερον ἅπ' ὅ,τι ἦταν δεμένοι σὲ ὁποιαδήποτε προηγούμε-
νη ἐποχῇ. Ἄλλοι λοιπὸν παράγοντες προκάλεσαν τὸ κακὸ πὸν σημειώ-
θηκε στὸν τόπον μας καὶ πὸν σχεδὸν σ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς ἠπειρωτι-
κῆς Εὐρώπης εἶν' ἔτοιμο ἐπίσης νὰ ξεσπάσει. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ
ἔχουν σχέση με πολιτικὰ κινήματα βασισμένα στὴν ὀχλοκρατικὴ ψύ-
χωση πὸν διέπει τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ, τὸ φασισμὸ τῆς δεξιᾶς καὶ τὸ
φασισμὸ τῆς ἀριστερᾶς. Ὁ γερμανικὸς ἐθνικοσοσιαλισμὸς, ξέροντας
καλὰ τὸν ἑαυτὸ του, γκωρῖζει ἄριστα καὶ τοὺς συγγενεῖς του. Καὶ
προτίμησε, ἀφοῦ θᾶχαιε τὸν πόλεμο, νὰ μὴν ἀφίσει ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ
νὰ τὸν κερδίσουν ἡ Δημοκρατία καὶ ὁ Πολιτισμὸς, ἡ «Ἀθήνα» καὶ
τὸ Μέγρο. Προτίμησε νὰ παραδώσει τὸ ρόλο πὸν δὲ μπόρεσε νὰ παίξει
ὡς τὸ τέλος ὁ ἴδιος, σὲ συγγενῆ κινήματα μηδενιστικοῦ περιεχομένου.
Τὸ μὴδέν εἴτε μαῦρο εἶναι εἴτε κόκκινο, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά
μὴδέν. Μὴδέν σὲ σχέση με τὴν ἐλεύθερη σκέψη, μὴδέν σὲ σχέση με
τὴν δημοκρατία, με τὸν ἀνθρωπισμὸ, με τὸν πολιτισμὸ. Ἔτσι, με τὴν
ἠπουλη συμπιράσιση τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ σὲ χῶρες
πὸν ὅπως ἡ Ἑλλάς ἦταν πάντα οἱ χῶρες τῆς πρᾶσιτης καὶ τοῦ ἀνοι-
ξιάτικοι τοπίου τῆς ψυχῆς, ἄναφαν φανατισμοὶ βάσβαροι καὶ μαῦροι.
Τὸ ὅτι οἱ φανατισμοὶ αὐτοὶ εἶναι συνάρσιση παραγόντων ξένων καὶ
οὐσιαστικᾶ ἄσχετων με ὁποιαδήποτε ἑλληνικὰ κοιωνικὰ αἷτια, τὸ
δείχαιε ὀλοκάθαρο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μειονότητες πὸν παρουσιάζονται
στὸ φανατισμὸ φανατίζονται χωρὶς συγκεκριμένη αἷτια καὶ χωρὶς
οὐσιαστικὸ ἀντικείμενο. Τρομοκρατοῦν χωρὶς νὰ ἐπαναστατοῦν. Οἱ
μειονότητες πὸν φανατίζονται δὲν ἀποτελοῦν κᾶν μιὰ συγκεκριμένη
κοινωνικὴ ἐνότητα. Ἀντίθετα, μάλιστα, ἀπαστίζονται ἀπὸ τὴν πιὸ
παράδοξη ποικιλία ἀνθρώπων. Τὸ ἴδιο τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα πὸν
ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ σύγκριση κινεῖ τὶς μειονότητες αὐτὲς πὸν στὸ βάθος
τὶς ἔχει ἔντεχρα (ἔσιση καὶ ἀορητικὰ) «μοντάραι» ὁ γερμανικὸς ἐθνι-
κοσοσιαλισμὸς, δὲν τολμάαι νὰ ρίξει κοινωνικὰ συνθήματα. Ἔτσι
ἔχουμε τὸ παράδοξο φαινόμενο τρομοκρατικῶν κινήματων χωρὶς ἐπα-
ναστατικὸ περιεχόμενο. Ἔχουμε τρομοκρατία χωρὶς ἐπανάσιση.

Ἡ μάχη τῶν Ἀθηνῶν ἀνοιξε τὰ μάτια τοῦ κόσμου. Πιστεύω
ἀκράδαντα ὅτι εἶναι ἀκόμα καιρὸς νὰ σωθῆι ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀνθρω-
πότητα. Ὁχι μόνον εἶναι ἀκόμα καιρὸς, ἀλλὰ τώρα ἀκριβῶς ἦρθε ἡ
μεγάλαι στιγμὴ πὸν οἱ ὀχλοκρατικὲς ψυχώσεις τῶν βάσβαρων φανατι-
σμοῦν ὁποιοιδήποτε χρώματος καὶ δόγματος, ἀφοῦ ἀνακατεῦθησαν
ὅλες μεταξὺ τους καὶ ἀλληλοξυνοθετεροῦθησαν ἠθικὰ, ξοῦν τὸ ἀνώτατο

σημείο τῆς παθολογικῆς τους θέυτητας γιὰ τ' ἀρχίσουν ἔπειτα νὰ ξεθυμαίνουν καὶ νὰ σβύνουν.

Τώρα, λοιπόν, ἀκριβῶς ποὺ τὸ Μέτρο καὶ ὁ Ἀνθρωπισμὸς κινδυνεύουν ὅσο ποτέ, μποροῦν καὶ νὰ σωθοῦν ὀριστικώτερα παρὰ ποτέ. Ὁ κίνδυνος προσέρχεται ἀπὸ ἐχθρὸ ποὺ φρενιάζει ἐπειδὴ ἀκριβῶς ψυχοραγᾷ. Ψυχοραγοὺν οἱ βάρβαροι ἀκρότητες καὶ οἱ ὀχλοκρατικῆς ψυχώσεις ὁποιασδήποτε μορφῆς. Ὅπως ἔγραψα ἤδη, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1940, σὴν πραγματεία μου ἀκριβῶς τούτη, «παράγινε τὸ κακὸ μὲ τις ἰδεολογίες». Πίσω ἀπὸ σήματα ἰδεῶν ποὺ γίνονται ἀφορμῆς βάρβαρον φανατισμῶν γιὰ τοὺς ἀδύνατους καὶ ἀνόητους ξεχνᾷμε τις ἀνθρώπινες στάσεις, τὸ χρέος ποὺ ἔχει ὁ καθένας μας νὰ εἶναι ἄτομον καὶ παράδειγμα, τὸ καθῆκον ποὺ ἔχουμε νὰ ἐκλέγουμε συνειδητὰ καὶ μὲ προσωπικὴ ἠθικὴ εὐθύνη τις πράξεις καὶ τὰ βήματά μας. Στὴν Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατίᾳ δὲν ἐπαῖον ἰδεολογίες. Τὰ πάντα ἦσαν ἐκεῖ μέθοδος καὶ συγκεκριμένον τρόπον ζωῆς καὶ δραστηριότητος, τὰ πάντα ἦσαν παραδείγματα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ πολίτη, ἠθικῆς καὶ ἀνῆθικῆς ἐνέργειας. Ὑπερονκῶντες τοὺς βάρβαρον φανατισμοὺς ποὺ συννοκῶνται μὲ τις ἰδεολογίες ἢ μᾶλλον μὲ τις ὀχλοκρατικῆς ψυχώσεις τῶν ἄκρων, ἄς διαμορφώσουμε τὴν Πολιτείαν τοῦ Μέρου. Τὸ μεγάλο βῆμα τῆς ἱστορικῆς προόδου ποὺ τίσσονται νὰ πραγματοποιήσουν σήμερον καὶ αὔριον οἱ γενεές μας ἔγκειται στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ψέμα ποὺ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι σώζουμε τὴν κοινωνίαν συνθλίβοντες καὶ πατώντας τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὴ μεγάλη ἀλήθειαν ποὺ μᾶς λέει ὅτι δὲ σώζει τὴν κοινότητα παρὰ μόνον ἂν σεβασθῆς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ψέμα τὸ δίδουσαν ἢ κεφαλαιοκρατία καὶ ὁ κομμουνισμὸς καὶ τὸ ἐφαρμόσαντε στὴν πολιτικὴν πράξιν ὁ φασισμὸς τῆς δεξιᾶς καὶ ὁ φασισμὸς τῆς ἀριστεριᾶς. Τὴν μεγάλη ἀλήθειαν τὴν διδάσκει ἡ ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης γάτοι ἀπὸ τὴν πολιτικὴν στέγην τῆς δημοκρατίας.

Ἀθήνα, Φεβρουάριος 1945

Η. Κ.

Θά σᾶς πῶ τὴν ἀλήθεια, ὅπως τὴ νιώθω, γύρω στὰ τρία μεγάλα προβλήματα.

- α) γύρω στὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας,
- β) γύρω στὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης,
- γ) γύρω στὸ πρόβλημα τῆς εἰρήνης ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς.

Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι μονοκόμματη κ' ἔτσι μόνο τὰ μονοκόμματα μισὰ εἶν' ἐναντίον τῆς.

A

1.— Ἐχουν βέβαια δίκιο ὅσοι λένε, ὅτι ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει γιὰ τοὺς «ὀλίγους», ἀλλὰ δὲν ἔχω ἄδικο κ' ἐγὼ ἂν προσθέσω ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν «ὀλίγων», ἡ πατρίδα τους.

Εἶτε ποῦμε, ὅτι τὸ πλῆθος εἶναι ἡ πατρίδα τῶν «ὀλίγων», εἶτε ποῦμε, ὅτι εἶναι ἡ ξενητιά τους, πάντως ἀπὸ τὸ πλῆθος ξεκινοῦν οἱ «ὀλίγοι», κ' ἂν θέλετε, μάλιστα, στὸ πλῆθος ξαναγυρίζουν κάθε φορά, πού κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ ὄρος.

2.— Ἡ ἐλευθερία σημαίνει ποικίτητα, κ' ὅμως μέσα στὴν ποικιλία βρίσκει τὸ μόνο κατάλληλο κλίμα τῆς. Μέσα στὴν ἄμορφη μᾶζα ξεπνᾶει ὅ,τι εἶναι γεννημένο καὶ ταγμένο ν' ἀποκτήσει μορφή. Κανένας προφήτης δὲ γεννήθηκε στὴν ἔρημο. Στὴν ἔρημο πεθαίνει, δὲ γεννιέται ὁ προφήτης. Πρὶν γίνει προφήτης, χρειάζεται νὰ πιεῖ καὶ νὰ τραφεῖ ἀπὸ τὸ γάλα, πού πίνουν ὄλοι. Ἀφοῦ γίνεαι προφήτης τότε μπορεῖ βέβαια νὰ πεθάνει τρώγοντας ὅσα δὲ φτάνουν σὲ κανέναν ἄλλον: μέλι, ἄγριο καὶ ἀκρίδες.

3.— «Μᾶζα ἐλεύθερη» εἶναι μιὰ ἔννοια πού ἀντιφάσκει σπὸν ἑαυτὴ τῆς. Μόνο ἡ προσωπικότητα εἶναι πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐλεύθερη. Κ' ἡ προσωπικότητα δὲν ἀνήκει στὴ μᾶζα. Κ' ὅμως ἀπὸ τὴ μᾶζα θὰ ξεπεταχτεῖ ἡ προσωπικότητα. Πῶς ὅμως θὰ ξεπεταχτεῖ ἀπὸ τὴ μᾶζα, ἂν δὲν ἔχει ἡ μᾶζα τὴν ἀπαράκτη τὴν ἐλευθερία γιὰ ν' ἀποβάλλει ἀπὸ μέσα τῆς σὰν σῶμα

μα «ξένο» τήν προσωπικότητα; Πώς θα ξεχωρίσει μέσ' από τούς πολλούς ό ένας, άν δέν έχει ό καθένας (μέσ' στους πολλούς) τό δικαίωμα και τήν εύκαιρία μά γίνει ό ένας, δηλαδή νά γίνει ό,τι από τή φύση του τάχτηκε νά γίνει; 'Η στατική λογική αντίφαση, πού υπάρχει στην έννοια «ελεύθερη μάζα», υπάρχει όχι για νά τήν πιστοποιούμε, αλλά για νά τήν προάγουμε σέ μιά διαλεκτική δυναμική σχέση, σέ μιά δημιουργική αντινομία. Αυτό άκριβώς είναι τό μυστικό, τό ιερό μυστικό, τής Πολιτείας. Αυτός είναι ό Λόγος τής και ό Μύθος τής. Από τήν ποσότητα πρέπει νά θγει ή ποιότητα, από τήν ποσοτική ελευθερία ή ποιοτική (και ποιοτικά διαβαθμισμένη) ελευθερία. 'Η μόνο αντικειμενικά και ποσοτικά δοσμένη (σέ μιά περιορισμένη θέβαια ποσότητα) τεχνική ελευθερία τής μάζας, μ' άλλα λόγια ή ποσοτικά και τεχνικά προσδιορίσιμη πολιτική ελευθερία του πλήθους πρέπει νά χρησιμεύει (και μόνο έτσι δικαιολογείται ή ύπαρξή τής) για νά γεννάει τήν έσωτερική και ποιοτική ελευθερία των άξιων, των πνευματικών και πολιτικών ήγετων. 'Η ποσοτικά παρμένη ελευθερία χρειάζεται προσδιορισμό και έπομένως περιορισμό. Δέ μπορεί από τήν ίδια τής τή φύση νά γίνει άλλιώς. 'Η ποιοτική, αντίθετα, έσωτερική ελευθερία είναι έξωτερικά και τεχνικά άπεριόριστη. 'Η ποσοτικά δοσμένη τεχνική ελευθερία πού δίνεται χωρίς έξαιρέση και διαβαθμίσεις σέ άλλους, πρέπει νά ναι περιορισμένη, όχι μόνο γιατί δέ δικαιολογείται ιστορικά παρά σέ βαθμό τόσο, όσος είναι άρκετός για νά ξεπεταχτεί μέσ' από τή μάζα ή προσωπικότητα, αλλά και για τόν έξής άπλούστατο λόγο :

'Ενώ ή ποιοτική, έσωτερική, ελευθερία τής προσωπικότητας (ένος ποιητικού ή οποιασδήποτε μορφής δημιουργού) έχει τό νόμο τής μέσα τής και δέν είναι νοητό νά περιορισθεί απέξω, ή ποσοτικά κι' απέξω δοσμένη ελευθερία δέν έχει κανένα νόμο μέσα τής, δέν έχει τό νόμο τής μέσ' στη συνείδηση τής πολιτικά ελεύθερης μάζας, αλλά πρέπει άναγκαστικά (άκόμα και τεχνικά συνταγματολογικά) νά δεχθεί τό νόμο τής, τό ρυθμό τής και τά όρια τής απέξω. 'Η ποσότητα δέν έχει μέτρο. 'Η ποσότητα είναι ό προαικόνιος έχθρός του Μέρους. 'Η ποσοτική ελευθερία, άφημένη μονάχη τής, οδηγεί στο χάος, δηλαδή στο αντίθετο απ' ό,τι ζητάμε νά ζητηδήσει από τήν πηγή τής, στο αντίθετο τής αυτοπειθαρχημένης και ποιοτικά ελεύθερης πνευματικής προσωπικότητας. 'Η ποσοτική, έξωτερική, ελευθερία δέν έχει μονάχη τής (όπως έχει ή ποιοτική, έσωτερική, ελευθερία) αρχή και τέλος. 'Απαραίτητο λοιπόν είναι νά τής όρίζουμε αρχή και τέλος. 'Αρχή και τέλος τής ποσοτικά και τεχνικά δοσμένης πολιτικής ελευθερίας ένός λαού πρέπει νά ναι (γιατί αυτό είναι τό μόνο κριτήριο, πού ύπηρετεί τό πνεύμα, δηλαδή τήν άληθινή ιστορία) ή έξυπηρέτηση τής ανάγκης του νά δοθεί ή εύκαιρία στον άξιο, στον έσωτερικά και ποιοτικά

ἐλεύθερο, νὰ ξεπεταχτεῖ μέσ' ἀπὸ τῆ μᾶζα τῶν πολλῶν καὶ νὰ κατευθύνει ἢ νὰ ἐκπροσωπήσει τοὺς πολλοὺς πνευματικά, πολιτικά καὶ ἱστορικά, κάνοντας τῆ μᾶζα νὰ γίνεῖ «λαός», προεκτείνοντας τὸν ἑαυτό του στὸ σύνολο καὶ ἀναλαμβάνοντας ὡς ἥρωας ἢ καὶ ὡς μάρτυς, ὡς ἐκούσιο θῦμα, τὴν εὐθύνη τοῦ συνόλου, κάνοντας ἑμμεσα καὶ τὸ σύνολο νὰ γίνεῖ φορέας μιᾶς ἱστορικῆς ἐντολῆς. Ἡ μᾶζα λοιπόν, ποὺ μόνη της δὲ μπορεῖ νὰ ναι ἐσωτερικὰ ἐλεύθερη, λυτρώνεται κ' ἡ ἴδια μὲ τὴν προσωπικότητα, ποὺ ξεπηδάει ἀπὸ τοὺς κόλπους της (σὰν μορφή μέσ' ἀπὸ τὴν ἀμορφὴ ὕλη). Ἔτσι ἡ λογικὴ ἀντίφαση: «ἐλεύθερη μᾶζα» αἰρεταί μέσα στὴ δυναμικὴ διαλεκτικὴ σχέση: «μᾶζα—προσωπικότητα—λαός». Ἡ προσωπικότητα ξεπηδάει ἀπὸ τὴ μᾶζα σὰν ἡ ἀντίθεσή της κ' ἡ σύνθεσή βρίσκεται σ τ ἡ ν ἰ δέα τ ο ὕ λ α ο ὕ, ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ἀνάληψη τῶν εὐθυνῶν τῆς μᾶζας ἀπὸ τὴν προσωπικότητα, μὲ τὴν ἄρση τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τῶν βαρῶν τῆς μᾶζας (τῆς ἀμορφῆς ὕλης της) στοὺς ὤμους καὶ στὴ συνείδηση τῆς προσωπικότητας.

Μόνο ἂν τὰ νιώσουμε αὐτὰ τὰ πράγματα καλά, δηλαδὴ ἂν πᾶψουμε λέγοντας τὴν ἀνοησία καὶ τὸ ψέμα, ὅτι τὴν ἐλευθερία τὴ θέλουμε ὡς αὐτοσκοπὸ στὰ χέρια τῆς ἴδιας τῆς μᾶζας, θὰ μπορέσουμε νὰ συγκρατήσουμε τὴν ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας στὴν ἠθικὴ τῆς βάσει, θὰ μπορέσουμε νὰ τὴν ὑπερασπισθοῦμε ἀληθινὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ ἀπέναντι τῶν ἀρνητῶν της, θὰ μπορέσουμε μάλιστα νὰ βροῦμε καὶ τὸ οὐσιαστικὸ μέτρο γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἔκτασή τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἀποφεύγοντας καὶ τὴν ὑπερβολή της, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπερβολικὸ περιορισμὸς της. Τὰ πολιτικὰ προβλήματα χωρὶς ἐξωπολιτικὰ πνευματικὰ κριτήρια εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀνόητα καὶ ἐπομένως ἄλυτα. Οἱ νομικοὶ καὶ συνταγματολόγοι τὸ ξέχασαν ὡς τὰ τώρα αὐτὸ τὸ πράγμα στὶς συζητήσεις τους. Τὰ τεχνικὰ προβλήματα εἶναι ἓνα μεγάλο Μηδενικό, ὅταν τὰ παίρνουμε αὐτόνομα. Τὰ τεχνικὰ προβλήματα ἔχουν τὸ λόγο τους καὶ εἶναι δυνατόν οὐσιαστικὰ νὰ λυθοῦν μόνο, ἂν ὑπηρετοῦν τὴ λύση προβλημάτων πνευματικῶν.

4.—Ὅποιος ζητᾷ τὴν ἐλευθερία ὡς αὐτοσκοπὸ στὰ χέρια τῆς μᾶζας εἶναι τόσο ἀπάνθρωπος, ὅσο κ' ἐκεῖνος, ποὺ καταδικάζει τὴ μᾶζα σὲ ἀπόλυτη παθητικότητα καὶ δουλεία. Κι' οἱ δύο κάνουν τὸ ἴδιο, χωρὶς τὸ μονοκόματό μυαλό τους, νὰ τὸ νιώθει. Κι' οἱ δύο τους ἀρνοῦνται καὶ καταδυναστεύουν τὴν προσωπικότητα: ὁ πρῶτος τὴν προσωπικότητα ἐκείνη, ποὺ ὑπάρχει «ἐνεργεία», ὁ δεύτερος τὴν προσωπικότητα ἐκείνη, ποὺ ὑπάρχει «δυνάμει». Ὁ πρῶτος ἀρνιέται τὴν ἱστορικὴ παρουσία τῆς προσωπικότητας, ὁ δεύτερος τὴν ἱστορικὴ τῆς δυνατότητα. Στὴν πρώτη περίπτωση—δηλαδὴ στὴν περίπτωση ἐκείνη ποὺ ἡ μᾶζα ἔχει γίνεῖ ἱστορικὰ κυρίαρχη—ἡ προσωπικότητα ἐκδηλώνεται βέβαια, ἀλλὰ

καὶ πνίγεται. Οἱ πῖο πολλές προσωπικότητες, πού ἢ πολὺ μεγάλη ἀντίσταση τοῦ περιβάλλοντος τις σπάζει διανοητικὰ ἢ ἠθικὰ, ἀχρηστεύονται μέσα στοῦ καθεστῶς τῆς κυριαρχίας μάζας μὲ τὸ νὰ συνθηκολογοῦν, μὲ τὸ νὰ γίνονται δ ο ὕ λ ο ι τ η ς καὶ κ ό λ α κ ε ς τ ῶ ν ἀ δ υ ν α μ ι ῶ ν τ η ς, τοῦ γούστου τῆς, τῶν παθῶν τῆς, τῶν ὀρέξεων τῆς. Ἄλλες πάλι προσωπικότητες ἀχρηστεύονται μὲ τὸ νὰ μαραζώνουν ἢ μὲ τὸ νὰ καταλήγουν—πράγμα πού μόνο σπάνια ἔχει μιὰ θετικὴ ἱστορικὴ ἀξία—στὴ «φυγὴ». Ἐλάχιστες εἶναι οἱ προσωπικότητες, πού θὰ δεχθοῦν ἐκούσια καὶ πού θὰ καταφέρουν μὲ μιὰ κοσμοϊστορικὰ θετικὴ στάση νὰ σταυρωθοῦν ἢ νὰ πιοῦν τὸ κῶνειο, γιατί κί ἀπὸ τις προσωπικότητες ἐκεῖνες πού θὰ ἀχθοῦν στοῦ μαρτυρικὸ θάνατο, οἱ περισσότερες θὰ μαρτυρήσουν στά χέρια τῆς μάζας χωρὶς λόγο, χωρὶς νόημα ἱστορικόν. Τί λόγο εἶχε τάχα καὶ ποιά ἱστορικὴ σημασία ἔχει σήμερα ὁ μαρτυρικὸς θάνατος ἑνὸς Ἀντρέ Σενιέ κ' ἑνὸς Λαβουαζιέ; Ἐνῶ ἡ σημασία τέτοιων θανάτων εἶναι μηδαμινή, ἡ ζωὴ τοῦ Ἀντρέ Σενιέ καὶ τοῦ Λαβουαζιέ πέρ' ἀπὸ τὴν ὥρα ἐκείνη, πού ἡ μάζα τὴ διάλεξε γιὰ ὥρα τοῦ θανάτου των, θὰ εἶχε χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Κί ὡς πᾶμε τώρα στὴν ἀντίθετη περίπτωσι. Ἄν ἡ κυριαρχία τῆς μάζας πνίγει τὴν προσωπικότητα, πού ἔχει ἐκδηλωθεῖ, ἡ καταδυνάστευσι καὶ ἀνελευθερία τῆς μάζας δὲν εἶναι λιγώτερο ἀπάνθρωπη, γιατί πνίγει τὴν προσωπικότητα στοῦ ἴδιο τοῦ γενετικὸ τῆς στάδιο. Στὴν πρώτη περίπτωσι πνίγεται ἡ προσωπικότητα ἐκ τῶν ὑστέρων: ἡ μάζα δὲν ἀρκιέται νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς προσωπικότητας, ἀλλὰ γίνεται καὶ νόμος τῆς, ζυγός τῆς καὶ δῆμιός τῆς. Στὴ δευτέρη περίπτωσι πνίγεται ἡ προσωπικότητα προκαταβολικά, ἀφοῦ μαζί μὲ τὴ μάζα, πού καταδικάστηκε σὲ δουλεία, καταδικάζεται στὴν ἴδια ποινὴ κ' ἐκεῖνος, πού γεννήθηκε μὲ τὴ δυνατότητα νὰ γίνῃ ἐσωτερικά ἐλεύθερος. Δὲν ξέρω — οὔτε ἔχει σημασία νὰ ἐξακριβωθεῖ—ποιά ἀπὸ τις ἰσοπεπτώσεις εἶναι πῖο ἀπάνθρωπη.

5.—Τί εἶναι ἀπάνθρωπο; Ἡ λέξι ἔχει πολὺ παρεξηγηθεῖ. Οἱ πῖο πολλοί, μιλώντας γι' ἀπάνθρωπια ἢ γι' ἀνθρωπισμό, ἔχουν στοῦ νοῦ τους τὸ ζῶο μέσα στοῦν ἄνθρωπο καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπο μέσα στοῦν ἄνθρωπο. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι φριχπὸ τὸ ὅτι δὲν ἔχει ἐξασφαλισθεῖ ἀκόμα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἢ δυνατότητα νὰ τρῶν καλά, νὰ πίνουν, νὰ κοιμοῦνται ἀνετά, νὰ κατοικοῦν ὑγιεινά, νὰ θεραπεύονται: ἂν ἀρρωστήσουν καὶ νὰ μὴ πεθαίνουν ποτὲ ἀπὸ ἔλλειψη ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἐχει ὅμως τάχα σχέση μὲ τὸν ἀνθρωπισμό ἢ ἐπιδίωξι τῶν τέτοιων σκοπῶν; Μόνον ἔμμεσα, ὄχι ἄμεσα. Ὁ ἀνθρωπισμός ἀφορᾷ μονάχα τὸν ἄνθρωπο μέσα στοῦν ἄνθρωπο, δηλαδὴ μόνο καὶ μόνο τὸ πνευματικὸ καὶ ψυχικὸ στοιχεῖο μέσα του. Καὶ στοῦν τελευταῖο βέβαια τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει ἕνα ποσοστὸ πνεύματος καὶ ψυχῆς. Ὁ ἀνθρωπισμός ἐπιβάλλει: νὰ τὸ

σεβαστοῦμε κι' αὐτό. Μὰ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐπιβάλλει νὰ σεβαστοῦμε τόσο περισσότερο τὸ ποσοστὸ τοῦτο, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι, καὶ νὰ μὴ προσαρμόζουμε τοὺς μεγάλους στὸ νόμο τῶν μικρῶν, ἀλλὰ νὰ προσαρμόζουμε τοὺς μικροὺς στὸ νόμο τῶν μεγάλων. Τὸ πιὸ ἀπάνθρωπο εἶναι νὰ μπορεῖ ὁ ψυχικὰ λιγώτερο ἐλεύθερος νὰ εἶναι τόσο ἐλεύθερος (πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ), ὥστε νὰ καταδυναστεύει τὸν ψυχικὰ περισσότερο ἐλεύθερο. Δὲν ὑπάρχει τὸ ψηλότερο σκαλοπάτι γιὰ χατῆρι τοῦ χαμηλότερου, ἀλλὰ τὸ ἀντίστροφο εἶναι ἡ ἀλήθεια. Πάντως (ὡς τῶχουν ὑπ' ὄψη τους οἱ μεγαλοφυῖες κ' οἱ μεγαλομανίες) καὶ χωρὶς τὰ χαμηλότερα σκαλοπάτια δὲ θὰ ὑπῆρχαν καὶ τ' ἀνώτατα. "Ἄν δὲν ἦταν ἄλλοι βλάκες, λέει ἓνας Ἄγγλος ποιητής, θάμασταν ἐμεῖς οἱ βλάκες.

6.— Ἄς τὸ ξαναποῦμε: εἶναι ἀπάνθρωπο τὸ νὰ καταδυναστεύει ἡ μᾶζα τὴν προσωπικότητα. Εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ βασανίζει καὶ νὰ στραγγαλίζει ἡ μητέρα τὸ παιδί της. Ἡ μᾶζα γεννάει τὴν προσωπικότητα, ἀλλοίμονο ὅμως ἂν τῆς δοθεῖ ἡ δύναμη νὰ τὴν πνίξει, δηλαδή νὰ γίνει Μήδεια. Γιὰ χατῆρι τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν ὀλίγων (καὶ ἂν τηρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, καὶ γιὰ χατῆρι ἐπίσης τοῦ ὁποιοῦδήποτε μικροῦ ποσοστοῦ πνευματικῆς καὶ αὐτόνομης ἠθικῆς ὄντοτητας, τοῦ κάνει καὶ τὰ πιὸ ἄμορφα μέλη τῆς μᾶζας νὰ μὴν εἶναι πέρα γιὰ πέρα μᾶζα) δικαιολογεῖται καὶ μάλιστα ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρχει ἡ ἐλευθερία ὄλων. Μὰ ἡ ἐλευθερία αὐτὴ—ποῦ πρέπει βέβαια ὅπωςδήποτε νὰ δίνεται, γιατί μόνο διαλεκτικὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ ἄμορφο ἢ μορφή, ἀπὸ τὴ μᾶζα τὸ ἄτομο, ἀπὸ τὴν ὕλη τὸ πνεῦμα—ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ φτάνει καὶ στὸ σημεῖο νὰ ξεσπάει εἰς βᾶρος ἐκείνου, ποῦ προάγει μὲ τὴν παρουσία του τὴ στατική λογικὴν ἀντίφαση «ἐλεύθερη μᾶζα» σὲ μιὰ δυναμικὴ διαλεκτικὴ σχέση καὶ τὴ δικαιώνει ἱστορικά.

7.—Θὰ σταθοῦμε λίγο στὶς τελευταῖες δυὸ λέξεις: «Ἱστορικὰ δικαιώνεται» μιὰ ἐποχὴ καὶ ἓνα σύνολο ἀνθρώπων μόνο καὶ μόνο, ἂν στοὺς κόλπους αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ συνόλου ἐπρόβαλε ἡ προσωπικότητα. Ἡ σωματικὴ καὶ ὕλικὴ εὐτυχία ὄλων—ἓνας τέλειος π. χ. σοσιαλισμὸς προσανατολισμένος μόνο στὴν ἱκανοποίηση καὶ προαγωγὴ τῆς ὕλικῆς εὐμάρειας—εἶναι μιὰ προϊστορικὴ δικαίωση τῆς ζωῆς. Ὁ Παρθενών, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Πασκάλ, ὁ Μπάχ εἶναι μιὰ ἱστορικὴ δικαίωση τῆς ζωῆς. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος δὲ χρειαζόταν νὰ εἶναι εὐτυχισμένος. Ἦταν μάλιστα εὐτύχημα, ποῦ ἦταν δυστυχισμένος. Ἡ ὑπόθεση τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ὑπόθεση εὐτυχίας. Αὐτὸ τὸ κατάλαβε καλὰ ὁ Χέγγελ. Πάντως καὶ ἡ ἱστορία δὲ μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ ἀτιμωρητὶ τὴν προϊστορία τῆς ζωῆς, δηλαδή τὴ βιολογία, τὴν ὑγεία, τὴν ὕλικὴ εὐτυχία ὄλων. Τὸ δῆλημμα ἀνάμεσα στὰ δίκαια τῆς μᾶζας καὶ στὰ δίκαια τῆς προσωπικότητος δὲν παρουσιάζεται ποτὲ ἀπόλυτο. Ἡ καταπίεση ἄλλωστε τῆς μᾶζας σημαίνει καὶ καταπίεση τῶν ψυχι-

καὶ ἐλεύθερων ἐκείνων προσώπων, ποὺ ὑπάρχουν καὶ γεννιοῦνται μέσα τῆς ὡς δυνατότητες καὶ ποὺ περιμένουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ξεπεταχτοῦν. Ἡ παντοδυναμία καὶ τῆς πρὸ ἀξίας προσωπικότητας στὴν πολιτικὴν ἐκδήλωσίν της ἀρνιέται χιλιάδες προσωπικότητες. Ἡ προσωπικότητα ὁμῶς ἢ ἀληθινὴ δὲν εἶναι ταγμένη ν' ἀρνιέται, παρὰ εἶναι προορισμένη ἀπὸ τὴ φύση νὰ θέτει καὶ νὰ καταξιώνει ἀξίες, νὰ εἶναι σὲ ὅλα θετική. Γιὰ νὰ καταλήγει ἢ ὑπερβολικὴ συγκέντρωση πολιτικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια ἑνὸς—ἀκόμα καὶ τοῦ πρὸ ἀξίου—στὴν ἀρνήσιν ἀξιών, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἢ ἴδια ἢ φύση δὲν ἐπιτρέπει καὶ δὲν ἀνέχεται τὴν τέτοια συγκέντρωση ἑξωτερικῆς ἐξουσίας. Τὸ δοχεῖο τοῦ πνεύματος καὶ τῶν πρὸ μεγαλοφυῶν πολιτικῶν ἡγετῶν—τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Κρόμβελ, τοῦ Βοναπάρτη—σπάζει καὶ συντρίβεται, ὅταν ἢ θερμοκρασία τοῦ πολιτικοῦ πάθους προκαλεῖ μιὰν ὑπερβολικὴ διαστολὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ δοχείου, δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς φιλοδοξίας καὶ ἐξουσίας. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ προφήτης μποροῦν νὰ ὑπερβοῦν ὅποιοδήποτε ὄριο ἐξουσίας. Ὁ πολιτικὸς ἡγέτης ὄχι. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ προφήτης μποροῦν, γιατί ἀπλούστατα, ἕσο περισσότερο δυναμώνει ἢ δυνάμη τους, τόσο εὐεργετικώτερη γίνεται γιὰ κάθε ἄλλη προσωπικότητα, ποὺ περιμένει νὰ ὀδηγηθεῖ ἀπὸ τὸ χέρι τους. Ὁ ἡγέτης μάλιστα μιᾶς θρησκείας (ἂν εἶναι γνήσιος) τὸ πολὺ-πολὺ θὰ σταυρωθεῖ ὁ ἴδιος, ἂν ὑπερβεῖ τὰ ὅρια τῆς ἐγκόσμια νοητῆς ἀνθρώπινης ἐξουσίας, δὲ θὰ σταυρώσει ἄλλους. Ἡ σταύρωσίν του θὰ σώσει πολλούς, δηλαδὴ θὰ κάνει πολλούς νὰ γίνουν εὐκολώτερα ἀπ' ὅτι θὰ γίνονταν ὡς τὴν ὥρην ἐκεῖνη ἑσωτερικὰ ἐλεύθερες προσωπικότητες. Θὰ κάνει καὶ τοὺς ἀγράμματος ψαράδες νὰ γίνουν προσωπικότητες. Ὁ πολιτικὸς ἀντίθετα ἡγέτης, ἂν ὑπερβεῖ ἕνα ὀρισμένο ὄριο θεμιτῆς ἀνθρώπινης ἐξουσίας, θὰ κάνει τὸ ἀντίθετο, θὰ χάσει ὁ ἴδιος τὴν ἐλεύθερη ἠθικὴ του βούληση, θὰ ὑποταχθεῖ σὲ πάθη καὶ σὲ ἀμετρες φιλοδοξίες, θὰ πάψει νὰ εἶναι ἀληθινὴ προσωπικότητα καὶ θὰ συμπίεσει καὶ χιλιάδες ἄλλες προσωπικότητες, μεταβάλλοντάς τὸν ἑαυτὸ του σὲ τύραννο. Ὁ τύραννος δὲν εἶναι ποτὲ προσωπικότητα (ἢ ἔπαψε νὰ εἶναι). Ὁ τύραννος εἶναι μέσα του περισσότερο ὄχι ὅς κι' ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὄχιλο.

Τι ἀνόητοι, ποὺ εἶναι οἱ παντοδύναμοι πολιτικοὶ ἡγέτες! Δὲν καταλαβαίνουν, ὅτι ἀπ' τὴ στιγμή, ποὺ γίνονται παντοδύναμοι καὶ ἀσύδοτοι, κατανοοῦν ὡς προσωπικότητες (δηλαδὴ πνευματικὰ καὶ ἠθικά) πρὸ ἀδύνατοι καὶ πρὸ ἀνελεύθεροι κι' ἀπὸ τὸ τελευταῖο καὶ πρὸ ἀμορφο μέλος τῆς μάζας! Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι παγίδα. Ἡ ποίηση καὶ ἢ προφητεία δὲν εἶναι ποτὲ παγίδα. Ἡ ποιητικὴ, ἢ θρησκευτικὴ καὶ γενικώτερα ἢ καθαρὰ πνευματικὴ ἀποστολὴ βοηθάει πάντα τὸ σκοπὸ καὶ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας: βοηθάει πάντα ν' ἀναδειχθοῦν οἱ ἀξιοὶ μέσ' ἀπὸ τὴ μάζα. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία—ἢ πρὸ κρίσιμη καὶ πρὸ ἐπικίνδυνή ἀπ' ὅλες τίς ἐν-

τολές—μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την άρνηση του νοήματος της ιστορίας. Το νόημα της ιστορίας είναι ή προσωπικότητα, όχι μόνο ή δική σου, αλλά κάθε δυνατή προσωπικότητα. "Αν ή δική σου αποκλείει τις άλλες, αυτό σημαίνει, ότι ούτε έσύ δεν είσαι προσωπικότητα (ή, και αν ήσουν, έπαιψες νάσαι, άφ' ότου έγινες ως τύραννος ή άρνηση της προσωπικότητας των άλλων). Τί λέει στους όπαδούς του ό Ζαρατούστρας του Νίτσε, που δεν ήταν καν πολιτικός ήγέτης, αλλά μονάχα δάσκαλος; «Τώρα σας καλώ να χάσετε έμένα και να βρήτε τον έαυτό σας», λέει ό Ζαρατούστρας. «Και μόνο τότε, όταν θα μ' έχετε όλοι άπαρνηθεί, θα έπιστρέψω κοντά σας».

δ.—Τό μέτρο της έλευθερίας εκείνης, που είναι άπαραίτητη στη μάζα για να μπορεί από τους κόλπους της όργανικά και νόμιμα να ξεπετάγεται ή προσωπικότητα, δέ μάς τ'όδωσε ως τά τώρα καμιά θεωρία, μάς τ'όδωσε όμως σε μια θολή παράσταση ή πράξη. Και δέ μάς τ'όδωσε μάλιστα κανένα κοινωνικό σύστημα την ώρα της άκμης του κι' ακόμα λιγώτερο την ώρα της παρακμής του, μάς τ'όδωσαν όμως όλα τά κοινωνικά συστήματα στα πρώτα τους βήματα. Στα πρώτα βήματα κάθε αναποκρυστάλλωτου κοινωνικού καθεστώς λειτουργεί σχεδόν αυτόματα (πάντως όμως και με μιάν αυθαίρετη μονομέρεια στα κριτήρια της έπιλογής και στη σφαίρα της έφαρμογής της) ή έπιλογή των άξιων, των ταξιμένων από τη φύση τους στο έργο της ήγεσίας. "Ας πάρουμε για παράδειγμα τά τρία συστήματα: τό φεουδαλικό, τό άστικό και τό κομμουνιστικό (δηλαδή τό σοβιετικό). Τό φεουδαλικό ξεκίνησε από την όργανική ανάδειξη μέσ' από τους κόλπους της άμορφης πολεμικής κοινωνίας των πιό διαλεχτών και πιό γενναίων πολεμιστών. Τό άστικό ξεκίνησε από την όργανική ανάδειξη μέσ' από τους κόλπους της άμορφης ιδιωτικής κοινωνίας των πιό έπιτήδειων και πιό ίκανών. Τό κομμουνιστικό ξεκινάει από την όργανική ανάδειξη μέσ' από τους κόλπους της άμορφης κομματικής κοινωνίας των πιό άποφασιστικών και των διανοητικά πιό καταρτισμένων. "Η τύχη έπαιξε βέβαια και στις τρεις περιπτώσεις τό ρόλο της, μά ό ρόλος αυτός δεν ήταν πρωταρχικός. Κι' άς ρωτήσουμε τώρα: Πώς γινόταν ύστερ' από την παγίωση του φεουδαλικού συστήματος ή ανάδειξη και έπιλογή των άξιων και ήγετών; "Η μάζα, που από τους κόλπους της αναδείχτηκαν οί πρώτοι άξιοι, υποδουλώθηκε στους απογόνους των ή και στους ευνουμένους των απογόνων των. Πώς γίνεται ύστερ' από την παγίωση του άστικού συστήματος ή ανάδειξη και έπιλογή των άξιων και ήγετών; "Η μάζα, που από τους κόλπους της αναδείχτηκαν οί πρώτοι άξιοι, χωρίς βέβαια να υποδουλωθεί άπόλυτα, έχασε με την πάροδο του χρόνου τόσο περισσότερο τις πιθανότητες ν' αναδείξει από τους κόλπους της τους άξιους, όσο περισσότερο εξασφαλίστηκαν οί πιθα-

νόητες αὐτὲς ὑπὲρ τῶν ἀπογόνων τῶν πρώτων ἄξιων. Καὶ πῶς ἄρχισε στὴ Σοβιετικὴ Ρωσσία μὰ γίνεται ἡ ἀνάδειξη τῶν ἄξιων καὶ ἡγετῶν ὕστερ' ἀπὸ τὴ σχετικὴ παγίωση τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος; Ἡ μᾶζα, ποὺ ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἀναδείχτηκαν (μὲ κριτήριον σκληρὲς δοκιμασίαις) οἱ πρῶτοι ἡγέτες, ὑποτάσσεται λίγο-λίγο ἀπόλυτα στοὺς εὐνοούμενους καὶ ὀρθόδοξους ὑπηρέτες τῶν πρώτων ἡγετῶν. Μὲ τὸν καιρὸ θὰ ὀδηγήσει καὶ ὁ κομμουνισμὸς στὴ γραφειοκρατικὴ κληρονομικότητα, ὅπως ὀδήγησε ἡ πολεμικὴ κοινωνία στὴν κληρονομικότητα τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἀστικὴ κοινωνία στὴν κληρονομικότητα τῆς κεφαλαιοκρατίας. Πάντως ἡ ἀστικὴ κοινωνία ὡς τὸ πολιτικὸ εἶδικά σύστημα τοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ ὡς σύστημα πολιτικῆς ἐλευθερίας, παρουσιάζει καὶ ἕνα κάποιο περιθώριον, ποὺ ἐξασφαλίζει περισσότερο ἀπὸ τὰ περιθώρια τῶν ἄλλων συστημάτων καὶ τὴν κάποια δυνατότητα νὰ ξεπεταχθεῖ ὁ ἄξιος κ' ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν οἰκονομικῶν ἀδύνατων.

9.—Ὁ κομμουνιστὴς θὰ μοῦ πεῖ: Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία στὸ ἀστικὸ καθεστῶς εἶναι ἀπάτη. Οἱ οἰκονομικοὶ φραγμοὶ ἐμποδίζουν ν' ἀναδειχθεῖ ὁ ἄξιος. Ἡ δημοκρατία εἶναι πλουτοκρατία. Ἐμεῖς στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία, ὅταν θὰ ξεπεράσουμε τὸ ἀναγκαῖο μεταβατικὸ στάδιον τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, θὰ πραγματοποιήσουμε τὴν ἀπόλυτην ἰσότητα, ποὺ μόνον ἀπ' αὐτὴν θὰ πηγᾷ ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση πλανήθηκε: ἐνόμισε, ὅτι ἡ ἰσότητα θὰ πηγᾷ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση πιστεύει, ὅτι θὰ γίνῃ τὸ ἀντίστροφο: ἡ ἐλευθερία θὰ πηγᾷ ἀπὸ τὴν ἰσότητα.

Οἱ τελευταῖες δύο φράσεις γιὰ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἐλευθερία δὲν ἔχουν διατυπωθεῖ ἔτσι (τοῦλάχιστον ὅσο ξέρω) ἀπὸ κανένα κομμουνιστὴν, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται, ὅτι δὲ θᾶχει ἀντίρρηση μὰ τίς προσθέσει ὁ κομμουνιστὴς στὴν ἐπιχειρηματολογία του. Καὶ τώρα ἄς ἀπαντήσω:

Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία στὸ ἀστικὸ καθεστῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ὡς ἕνα σημεῖον (καὶ πάλι μονάχα ὡς ἕνα σημεῖον) ἀπάτη, μὰ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, παρμένη ἀνεξάρτητος ἀπὸ κάθε παροδικὸ οἰκονομικὸ καθεστῶς, δὲν εἶναι ἀπάτη. Αὐτὴ εἶναι μάλιστα ἀκριβῶς ἐκείνη, ποὺ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ὡς τὰ σήμερα τοποθετημένη μέσ' στὸ πλαίσιον ὅποιουδήποτε κοινωνικοῦ συστήματος ἐξουδετερώνει λίγο ἢ πολὺ τὴν ἀδικία μ' ἕνα ποσοστὸ δικαιοσύνης, ἐξουδετερώνει λίγο ἢ πολὺ τὸ ψεῦδος μ' ἕνα ποσοστὸ ἀλήθειας. Καὶ ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια αὕτη; Δὲ θεωρῶ βέβαια διόλου ὡς ἀλήθεια καὶ ὡς δικαιοσύνη τὸ ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νὰ λέει ὅ,τι θέλει καὶ νὰ ψηφίζει. Αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ κακόν, μὰ εἶναι τὸ ἀναγκαστικόν κακόν. Τὸ νὰ θεωροῦμε ἕνα κακόν γιὰ ἀγαθὸ εἶναι ἀσχημόν. Ἀκόμα πιὸ ἄσχημόν εἶναι ὅμως τὸ νὰ θυσιάζουμε ἕνα ἀγαθὸ γιὰ χατῆρον τοῦ ἀρρηκτοῦ συνυφασμένου μαζί του κακοῦ. Ἄν δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ μιλᾶνε ὅλοι, δὲ θ' ἀκουστεῖ κ' ἡ φωνὴ τοῦ

ἀξίου. Πού θά τόν βροῦμε τόν ἀξιο, ἂν δέν ἔχει τὸ δικαίωμα (ὅπου κι' ὄν θρίσκειται) νά ξεπεταχτεῖ μόνος του ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς πολλούς; Πάντως θεωρώντας τὸ δικαίωμα τοῦ νά μιλάνε ὅλοι σάν ἕνα ἀναγκαῖο κακὸ καὶ ὄχι σάν ἀγαθὸ, μπορούμε νά ρυθμίσομε τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἔτσι, ὥστε νά λειτουργεῖ μόνο τόσο, ὅσο χρειάζεται γιὰ νά ὑπάρχει πάντα ἡ εὐκαιρία γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀνάδειξη τοῦ ἀξίου. Κι' ἄς γυρίσω πάλι στὸν κομμουνιστὴ. "Ἄν εἶναι κι' αὐτὸς εἰλικρινής, ὅταν λέει, ὅτι ἐπιδιώκει τὴν ἀνάδειξη ἐκείνη τοῦ κάθε ἀνθρώπου, πὺ ἀνταποκρίνεται στὴ φύση του καὶ στὴν ἀξία του, τότε πρέπει νά συμφωνήσῃ μαζί μου στὴ διατύπωση τῆς ἀκόλουθης ἀλήθειας: Μεταξὺ τῶν δύο κακῶν προτιμότερο εἶναι ἕνα ἀδικο κοινωνικὸ καθεστῶς μὲ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐλευθερία παρὰ ἕνα δίκαιο (σχετικὰ ἄλλωστε εἶναι καὶ τὰ δύο) κοινωνικὸ καθεστῶς χωρὶς πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐλευθερία.

Οἱ οἰκονομικοὶ φραγμοὶ εἶναι χωρὶς ἄλλο κακοί, μὰ ἐμποδίζουν λιγώτερο τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἀξίου ἢ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάδειξη λιγώτερων ἀξίων ἀπ' ὅ,τι πρέπει νά ὑποθέσομε λογικά, ὅτι συμβαίνει ὅπου ὑπάρχουν ἀπόλυτοι πνευματικοὶ καὶ πολιτικοὶ φραγμοί, δηλαδή ὅπου λείπει πέρα γιὰ πέρα ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου καὶ τοῦ πνεύματος. Οἱ οἰκονομικοὶ μάλιστα φραγμοὶ—ἐξαρτημένοι, ὅπως εἶναι, ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν καταδυναστευτικὴ θέληση τῶν οἰκονομικῶν ἰσχυρῶν, ὅσο ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντες τῆς ἔστω καὶ ἐλάχιστα ρευστῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος—δέν εἶναι, οὔτε ἦταν ποτὲ ἀπόλυτοι, ἐνῶ οἱ πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ φραγμοὶ εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὴν ἀπορροφητικὴ καὶ ὀλοκληρωτικὰ ὑποδουλωτικὴ κρίση καὶ θέληση ἑνὸς δικτάτορα καὶ τῆς κλίμακας τῶν εὐνοουμένων του. Στὸν Ἰβάν τὸν Τρομερὸ βρίσκειται πολὺ πιὸ κοντὰ ἕνας δῆθεν ἀνθρωπιστὴς κόκκινος δικτάτορας ἀπὸ ἕναν πλουτοκράτη πρωθυπουργὸ μιᾶς ἀστικῆς δημοκρατίας. Δέν εἶναι σωστὸ —κι' ἄς τὸ λέει ὁ κομμουνιστὴς (κι' ἄς τὸ ἀναμασάει ὁ ἐθνικοσοσιαλιστὴς)—ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι πλουτοκρατία. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀκριβῶς ἄλλη: Καὶ τὴ χειρότερη πλουτοκρατία τὴ μετριάζει καὶ ὡς ἕνα σημεῖο τὴν ἐξουδετερώνει οὐσιαστικὰ ἡ δημοκρατία. Τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀντίθετα δικτατορία δέν τὴ μετριάζει διόλου οὔτε ἡ πιὸ ἀνθρωπιστικὴ ἰδεολογία ἢ καὶ τὸ πραγματοποιημένο ἀκόμα καθεστῶς τῆς πιὸ μεγάλης οἰκονομικῆς δικαιοσύνης. Κι' ἂν ἀκόμα παραδεχθῶ, ὅτι ἕνα κομμουνιστικὸ καθεστῶς θά καταφέρει πραγματικὰ νά ἐξασφαλίσῃ σ' ὅλους τὸ βιολογικὸ δικαίωμα νά τρῶνε τόσο, ὅσο τοὺς χρειάζεται, καθὼς καὶ τὸ ἠθικὸ δικαίωμα νά ἐκτελοῦν τὴν οἰκονομικὰ παραγωγικὴ ἐργασία, πὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ φύση τους, καὶ τάλι θάλεγα, ὅτι τὸ καθεστῶς αὐτὸ, ἐμποδίζοντας νά ἐκδηλωθεῖ ὁ καθέννας (κι' ἀνάμεσα σ' ὅλους κι' ὁ ἀξιος), πνευματικά, ἱστορικά καὶ πολιτικά, ὅπως τὸ ζητάει ἡ φύση του κ' ἡ ἐπιταγὴ τῆς

ψυχῆς του, εἶναι χειρότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο κοινωνικὸ σύστημα συ-
νυφασμένο, ἔστω καὶ μερικά, μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐ-
λευθερία. Θὰ μοῦ ὑπενθυμίσει βέβαια ὁ κομμουνιστὴς τὴ φράση,
ποῦ λέει, ὅτι ἡ βία κ' ἡ δικτατορία εἶναι μονάχα ἓνα μεταβατικὸ
στάδιο γιὰ τὸν κομμουνισμό καὶ ὅτι ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἰσότητα θαρθεῖ
κι' ἡ ἐλευθερία. Στὴν παρατήρηση αὐτὴ θ' ἀπαντήσω ὡς ἑξῆς:

Ἡ νύχτα δὲ μπορεῖ νάναί ποτὲ ἡ πηγὴ τῆς ἡμέρας. Τὸ καθε-
στῶς τῆς βίας δὲ μπορεῖ νάναί ποτὲ ὁ παιδαγωγὸς τῆς ἐλευθερί-
ας. Μπορεῖ βέβαια νάναί ἀρνητικά, ὄχι ὅμως καὶ θετικά. Ἡ ἱστο-
ρία ἄλλωστε ἔχει τὸ σκοπὸ τῆς σὲ κάθε τῆς βῆμα. Δὲ μπορῶ νὰ δι-
καιολογήσω τὸ κακὸ βῆμα, ποῦ ἐπιχειρῶ σήμερα, παραπέμποντας
σ' ἓνα ἄδηλο ἢ ἔστω καὶ βέβαιο ἀγαθὸ ἀποτελεσμα, ποῦ θὰ προ-
κύψει αὔριο καὶ μάλιστα σ' ἓνα ἄδηλο μέλλον. Ἡ ἱστορία εἶναι
πνεῦμα καὶ ἠθική, ὄχι μηχανὴ καὶ τεχνική. Στὸ πνεῦμα καὶ στὴν
ἠθικὴ δὲν ὑπάρχει ἡ οὐσιαστικὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μέσα καὶ σὲ
σκοπούς. Κάθε «μέσον» στὴν ἱστορία εἶναι (δηλαδὴ πρέπει νάναί)
καὶ «σκοπὸς» καὶ κάθε σκοπὸς μέσον. Στὴν ἐποχὴ μας παράγινε
τὸ κακὸ μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῶν πάντων σὲ κάτι χρονολογικὰ καὶ ἠ-
θικὰ ὑπερῶστικό. Ἡ ἐποχὴ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης κατάντησε νὰ
γίνει ἡ ἐποχὴ τοῦ χειρότερου καὶ ἀφελέστερου χιλιασμοῦ. Ἄν ὁ
χιλιασμὸς σὲ παραπέμπει σ' ἓνα Αὔριο, ποῦ θὰ σημάνει τὴ συν-
τέλεια τοῦ κόσμου ἢ σωστότερα τὴν ἐπιστροφή τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ
καὶ μάλιστα ὄχι πιά μὲ τὴ μορφή τοῦ πράου ἀμνοῦ καὶ τοῦ θύμα-
τος, ἀλλὰ μὲ τὴ μορφή τοῦ φοβεροῦ καὶ ἀμειλικτοῦ Κριτῆ, ὁ τέ-
τοιος χιλιασμὸς μπορεῖ κι' αὐτὸς βέβαια νὰ πάρει (ὅπως ἡμᾶς τὸ
δειχνεῖ ἡ ἀγγλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 17' αἰῶνα) μορφὲς κακὲς, ἀλ-
λὰ ἔχει ἐπὶ τέλους καὶ μερικὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα. Ἡ σκέψη, ὅτι
θαρθεῖ ὁ Κριτὴς, σὲ φανατίζει βέβαια (ὅπως φανάτισε τοὺς «πεμ-
πτομοναρχικούς» στὴν Ἀγγλία) καὶ σὲ κάνει σκληρὸ ἀπέναντι
τοῦ πλησίον σου, ἀλλὰ σὲ κάνει ἐπίσης σκληρὸ κι' ἀπέναντι τοῦ ἴδιου
τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἄρα σὲ κάνει ὡς ἓνα σημεῖο δίκαιο. Ἡ σκέψη ἀντίθε-
τα, ποῦ ἐμπνέει τὸν κομμουνιστικὸ χιλιασμό, δὲν ἔχει τὴν τέτοια
αὐτοπεριοριστικὴ καὶ αὐτοελεγκτικὴ ἐπίδραση. Ὁ κομμουνιστι-
κὸς χιλιασμὸς σὲ παραπέμπει σ' ἓνα Αὔριο, ποῦ πρόκειται νὰ ση-
μάνει ὄχι τὴν Κρίση, ἀλλὰ τὴν ἀπόλυτη Ἄφεση, τὴν Εὐδαιμονία,
καὶ μάλιστα τὸν ἐπίγειο Παράδεισο. Γιὰ χατῆρι τοῦ σκοποῦ αὐ-
τοῦ, ποῦ ἡ ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη συγκρότησή του θὰ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ τὴν ἄ-
γνωστη ἀκόμα πραγματικότητά καὶ ποῦ—κι' ἂν ἀκόμα παραδεχθῶ,
ὅτι θὰ ἐπιθεβαιωθεῖ ἀπ' τὴν πραγματικότητά—εἶναι πέρα γιὰ πέρα
ἄγνωστο τὸ πότε θὰ πραγματοποιηθεῖ, γιὰ χατῆρι τοῦ σκοποῦ αὐ-
τοῦ θεωρεῖται θεμιτὴ καὶ μάλιστα ἀναγκαία γιὰ σήμερα καὶ γιὰ
αὔριο (καὶ ποιὸς ξέρει ὡς πότε) ἢ πρὸ βαρεῖα πνευματικὴ καὶ ψυ-
χικὴ βία, ἢ πρὸ μεγάλη ἐσωτερικὴ ἀνελευθερία. Αὐτὰ ὅλα εἶναι
ἠθικὰ ἀκατανόητα. Γιὰ μένα δὲν ὑπάρχουν στὴν ἱστορία μέσα καὶ

σκοποί. Κάθε μέσον, πού χρησιμοποιῶ, καί κάθε βῆμα, πού δοκιμάζω, πρέπει νάναί καί σκοπός.

Αὐτό μέ ξεχωρίζει ὡς ἄνθρωπο ἀπό τή μηχανή. Παράγινε τὸ κακὸ μέ τις ἰδεολογίες. Χρειαζόμασπε ἠθική. "Ὅπως στήν ἰδιωτική μου ζωὴ δέ δικαιούμαι νά κλέψω καί νά σκοτώσω γιά νά θρέψω τὰ παιδιά μου, ἔτσι καί ὡς «κοινότητα» δέ δικαιούμαι νά στραγγαλίσω τή συνείδηση, τήν ψυχὴ καί μάλιστα καί τή βιολογικά παρμένη ζωὴ τῶν μελῶν τῆς κοινότητας, γιά νά ἐξασφαλίσω δῆθεν τήν εὐτυχία καί τήν ἐλευθερία τῶν ἐρχόμενων γενεῶν. "Ἄν μάλιστα στήν πρώτη περίπτωση μπορεῖ νά ἰσχύσουν καί μερικά ἐλαφρυντικά, γιάτι εἶμαι ἓνας δυστυχισμένος πατέρας, πού τὰ παιδιά του ζητᾶνε ψωμί, στή δεύτερη περίπτωση δέ μπορῶ νά ἐπικαλεσθῶ ἀπολύτως κανένα ἐλαφρυντικό, γιάτι δέν εἶμαι διόλου ἓνας δυστυχισμένος πατέρας, παρὰ εἶμαι ἀντίθετα ἓνας τυχερός δικτάτορας ἢ ἓνα τυχερὸ μέλος τῆς κλίμας τοῦ δικτάτορα, μ' ἄλλα λόγια ἓνας ἄνθρωπος, πού δέν ἐπιβάλλει διόλου στὸν ἑαυτό του ὅ, τι ἐπιβάλλει σ' ὄλους τοὺς ἄλλους.

Ἡ θετική ἐπιστήμη ἔφερε πολλά καλά, μὰ κανένα δέν ἐκδηλώθηκε ἀκόμα στήν πολιτική καί ἱστορική συνείδηση. Ἀντίθετα μάλιστα, ἡ θετική ἐπιστήμη ἔκανε τοὺς στενοκέφαλους καί διανοητικά μονοκόματους νά μεταφέρουν καί νά ἐφαρμόσουν καί στήν ἱστορία τὰ κριτήρια ἐκεῖνα, πού ἔχουν τήν ἀξία τους μόνο στή φύση καί μάλιστα εἰδικώτερα μόνο στήν κἀνόργανη. Ἡ ἰδέα τῆς μηχανικῆς αἰτιότητας εἶναι πολύτιμη γιά τὸν ἀστρονόμο (ἂν καί ἀμφισβητεῖται σήμερα κι' αὐτό), ἀποκουταίνει ὅμως τὸν ἱστορικό, τὸν κοινωνιολόγο καί τὸν πολιτικό. "Ὅχι μόνο ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτίας καί τοῦ ἀποτελέσματος, μὰ κι' αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἀρχὴ τοῦ μέσου καί τοῦ σκοποῦ δέν ἔχει τὸν κύριο λόγο στήν ἱστορία. Ἡ ἱστορία—ὡς τὸ ξαναποῦμε—εἶναι πνεῦμα καί ἠθική, ὄχι τεχνική. Κάθε παρὸν—γιά νάναί ἄξιο καί αἰώνιο, γιά νά μπορεῖ ν' ἀνήκει οὐσιαστικά καί στὸ Αὔριο—πρέπει νά εἶναι πνευματικά καί ἠθικά αὐτόνομο καί ἀπόλυτο (ἀπόλυτο στήν πνευματικὴ καί ἠθικὴ παρουσία του). Τὸ ἠθικὸ καί πνευματικὸ αὐτόνομο παρὸν χρησιμεύει στὸ μέλλον πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ παρὸν ἐκεῖνο, πού δῆθεν φροντίζει γιά τὸ μέλλον καί πού, φροντίζοντας δῆθεν γι' αὐτό, παραμελεῖ ἢ καί πνίγει τήν ἠθικὴ καί πνευματικὴ ἀκεραιότητα τοῦ ἑαυτοῦ του.

Δέν ἔχουμε ποτὲ τὸ δικαίωμα νά πνίγουμε τὸ ἠθικὸ καί πνευματικὸ περιεχόμενο τοῦ παρόντος (δηλαδή τὰ αἰώνια στοιχεῖα του) γιά χατῆρι δῆθεν τοῦ μέλλοντος, γιάτι ἀπλούστατα τὸ μέλλον ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα ἠθικὸ καί πνευματικὸ αὐτόνομο παρὸν (δηλαδή παρελθόν). "Ἐχει μ' ἄλλα λόγια ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ πνευματικὴ καί ἠθικὴ παράδοση καί κληρονομία. Θυσία τῆς ὀλικῆς εὐημερίας, τῶν ὀλικῶν ἰαγαθῶν, τῆς ἡσυχίας ἢ καί τῆς βιολογικῆς ἀ-

κεραιότητας τῆς ζωῆς τῶν σημερινῶν γενεῶν γιὰ χατῆρι τῶν μελλοντικῶν εἶναι νοητὴ καὶ συχνά—π. χ. ὅταν προσβάλλεται ἡ κεραιότητα τῆς ιστορικῆς τιμῆς ἑνὸς λαοῦ ἀπὸ ἕναν ἐπιδρομέα—ἀναπόφευκτη καὶ ἐπιβεβλημένη (ἂν καὶ ἐπηρεάζει βέβαια κι' αὐτὴ ἔμμεσα τὴν πνευματικὴ δημιουργία μιᾶς ἐποχῆς). Θυσία ὅμως τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ περιεχομένου μιᾶς ἐποχῆς, μ' ἄλλα λόγια καταξυνέστευση καὶ πνίξιμο τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς πρωτοβουλίας τῶν ἐσωτερικῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων μιᾶς ἐποχῆς γιὰ χατῆρι δῆθεν τοῦ μέλλοντος, αὐτὸ εἶναι ἀκατανόητο καὶ ὀλοφάνερα ἀνόητο. Τὸ παρὸν, ποῦ ὑπάρχει ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ὡς παρὸν καὶ ὄχι μονάχα σὰν ἕνα μεταβατικὸ στάδιο προσανατολισμένο ὑπηρετικὰ στὸ μέλλον, εἶναι γιὰ τὸ μέλλον ἀσυγκρίτως χρησιμότερο, ἀπ' ὅ,τι εἶναι τὸ παρὸν ἐκεῖνο, ποῦ τάσσεται, πνίγοντας τὴ δική του αὐτόνομη φωνὴ καὶ ὄντοτητα στὴν ὑπηρεσία τοῦ μέλλοντος. Ὅταν τὸ παρὸν εἶναι πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἀχρηστο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, εἶναι χιλιάδες φορές πιὸ ἀχρηστο γιὰ τὸ μέλλον. Τὸ παρὸν ἀντίθετα, ποῦ ἀφίνει τίς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς τραύσευλλες καὶ δυνάμεις νὰ ἐκδηλωθοῦν (ἔστω καὶ ὡς ἕνα σημεῖο) καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ διαπαιδαγωγηθοῦν ἐλεύθερα, δὲν ἀχρηστεύεται ποτέ, δὲν εἶναι μονάχα κάτι τὸ μεταβατικὸ, προεκτείνεται ὡς παρὸν καὶ μέσα στὸ ἀπειρο μέλλον, γίνεται μᾶλλον λόγια ἀληθινὴ ἱστορία. Ἱστορία δὲν εἶναι τὸ μονάχα χτεσινό. Ἱστορία εἶναι ὅ,τι ξεπερνάει τὴ μεταβατικότητα καὶ παρξεδικέτητά του. Ἱστορία εἶναι ἡ συναίρεση χρόνου καὶ αἰωνιότητος, ἡ σύνθεση τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ μέλλον, μ' ἄλλα λόγια τὸ ἄξιο νὰ διατηρηθεῖ σὲ κάθε ἐποχῇ, σὲ κάθε δυνατὸ μέλλον ὡς αἰώνιο παρὸν. Κάθε ιστορικὸ γεγονός καὶ κάθε ιστορικῆς παρουσίας ἡ ἀληθινὴ ιστορικότητα δοκιμάζεται καὶ κρίνεται ἀδιάκοπα στὸ ἀπειρο μέλλον, δὲν παύει δηλαδὴ ποτέ νὰ εἶναι «ἐν γενέσει». Τὸ ἄξιο παρελθὸν βρίσκεται διαρκῶς «ἐν γενέσει» στὰς κόλπους τοῦ ἀπειρου μέλλοντος. Ἡ κομμουνιστικὴ θεωρία μὲ τὴν ἰδέα τοῦ «μεταβατικοῦ σταδίου» μεταφέρει κ' ἐφαρμόζει στὴν ἱστορία προϊστορικὰ καὶ μάλιστα ζωολογικὰ κριτήρια. Στὴν εξέλιξη τῶν εἰδῶν τὰ στάδια τῆς βιολογικῆς πραγματικότητας εἶναι πάντοτε στάδια πέρα γιὰ πέρα μεταβατικά. Στὴν ἱστορία ἀντίθετα ὁ Παρθενὸν καὶ ὁ Μπάχ δὲν εἶναι μεταβατικοί. Μιὰ ἐποχῇ, ποῦ εὐσιόζει γιὰ χατῆρι ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος τὴ δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δημιουργίας, πνίγει τὸ οἰάνιο γιὰ χατῆρι τοῦ παροδικοῦ, τὸ ιστορικὸ γιὰ χατῆρι τοῦ προϊστορικοῦ, τὰ διαρκῆ στοιχεῖα τοῦ παρόντος γιὰ χατῆρι τῶν φθαρτῶν καὶ μετοβατικῶν στοιχείων του.

Καὶ τί θὰ παραλάβει τὸ μέλλον, ποῦ δῆθεν γιὰ χατῆρι του γίνεται ἡ θυσία, τί θὰ παραλάβει καὶ θὰ κληρονομήσει ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀφοῦ τὸ παρελθὸν αὐτὸ (δηλαδὴ τὸ παρὸν, ποῦ λέγεται μεταβατικὸ στάδιο τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου) περιφρί-

ζει την ούσια του σ' ὅτι είναι μεταβατικό και φθαρτό, πνίγοντάς πέρα για πέρα, με την ἔστω και παροδική ολοκληρωτική βία του και με την ολοκληρωτική ἄρση τῆς ἐλεύθερης προσωπικότητας, κάθε πνευματικά και ἠθικά αὐτόνομο γεγονός; Για τὰ μονοκόματα μυαλά ἢ ἀπορία μου αὕτη δὲ σημαίνει τίποτα. Ἰκί' ὁμως ἢ ἀπορία αὕτη εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς πνευματικότητας. "Οποῖος δὲν τὴ νιώθει δὲ μπορεί νὰ μεταδιδασχθεῖ με λόγια, ὅπως κι' ὁ ἄμουσος δὲ μπορεί νὰ συνηθίσει με λόγια και μ' ἐπιχειρήματα ν' ἀκούει Μπετόβεν. Δὲν πείθονται ὅσοι δὲν ἔχουν μέσα τους τὸ λόγο τῆς ἀλήθειας και τοῦ ἑαυτοῦ τους. Δὲν ἀκοῦν ὅσοι δὲν ἔχουν μέσα τους τὴν ἀκοή τους.

10.—Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση νόμισε, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐλευθερία θὰ προκύψει ἡ ἰσότητα. Ἦταν τάχα ἡ πλάνη τῆς πολὺ μεγάλη; Μεγάλη δὲν ἦταν. Κ' ἦταν πάντως πολὺ μικρότερη ἀπὸ τὴν πλάνη ἐκείνων, ποὺ πιστεύουν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἰσότητα θὰ προκύψει ἡ ἐλευθερία. Ἡ πολιτικὴ, πνευματικὴ και ἠθικὴ ἐλευθερία νομίστηκε βέβαια ἀπὸ τοὺς ἰδεολόγους τοῦ 18' αἰῶνα, ὅτι θὰ σήμαινε και οἰκονομικὴ ἐλευθερία. Σ' αὐτὸ πλανήθηκαν οἱ ἰδεολόγοι. Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία θεσπίσθηκε βέβαια, μὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν, ὅτι βγήκε σὲ καλὸ μονόχα ἐκείνων, ποὺ πρόλαβαν. Ἐπομένως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ἦταν ἡ ἀνισότητα και ὄχι ἡ ἰσότητα. Ἐπίσης ἀναμφισβήτητο εἶναι, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότητα κάνει τὸ θεσμὸ τῆς πνευματικῆς, ἠθικῆς και πολιτικῆς ἐλευθερίας νὰ λειτουργεῖ σὲ πολλές περιπτώσεις μονάχα τυπικά και γιὰ τὰ μάτια τοῦ κόσμου και ὄχι οὐσιαστικά. Οἱ πολλές ὁμως περιπτώσεις δὲν εἶναι και ὅλες οἱ περιπτώσεις. Στὸ καθεστῶς τῆς πνευματικῆς και πολιτικῆς ἐλευθερίας—ὅταν τὸ καθεστῶς αὐτὸ εἶναι συνυφασμένο μ' ἕνα κοινωνικὸ σύστημα ἀδικο, δηλαδή μ' ἕνα σύστημα, ποὺ δὲ γνωρίζει τὴν ἰσότητα εὐκαιρίας (τὴν «οἰκονομικὴν ἰσότητα «μορφωτικῆς» και «σταδιοδρομικῆς» εὐκαιρίας γιὰ ὅλους)—σ' ἕνα τέτοιο καθεστῶς ἀρκετοὶ ἄνθρωποι, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους θάπρεπε νὰ γίνουν πνευματικὲς προσωπικότητες ἐσωτερικά ἐλεύθερες, δὲν ἔχουν τὴν εὐκαιρία ν' ἀναπτυχθοῦν και νὰ μορφωθοῦν γιὰ νὰ ἐκδηλώσουν οὐσιαστικά τὴ νομικὰ ἀγνωρισμένη πνευματικὴ και πολιτικὴ ἐλευθερία τους. Ἀρκετοὶ ὁμως εἶναι κ' ἐκεῖνοι, ποὺ τοὺς δίνεται ἡ εὐκαιρία, ἔστω κι' ἂν ἡ εὐκαιρία εἶναι συνυφασμένη με μόχθο και με στερήσεις. Ἄν αὐτὸ, ποὺ λέω, δὲν ἦταν ἀλήθεια, θάπρεπε ὅλοι οἱ πολιτικοί, πνευματικοί και ἠθικοὶ ἡγέτες στὶς ἀστικὲς δημοκρατίες νὰ εἶναι παιδιὰ τῶν πτωχῶν γονέων ἢ πάντως οἰκογενειῶν εὐπόρων. Ἡ πραγματικότητα μᾶς δείχνει σχεδὸν τὸ ἀντίθετο. Δύσκολα καταφέρνει βέβαια νὰ ξεπεταχθεῖ ἀπὸ ἕνα σπῆτι καθαρὰ προλεταριακὸ μιὰ ἐλεύθερη ἡγετικὴ προσωπικότητα, μὰ σπάνια ἐπίσης ξεπετάγεται και ἀπὸ σπῆτι πολὺ εὐπορο ὁ ποιητής, ὁ καλλι-

τέχνης, ὁ ἐφευρέτης, ὁ φιλόσοφος, ὁ πολιτικός ἡγέτης, ὁ ἅγιος. Ἡ πολιτική καὶ πνευματικὴ ἐλευθερία σ' ἓνα ἄδικο κοινωνικὸ πλαίσιο δὲν ἐξασφαλίζει βέβαια πέρα γιὰ πέρα ὅ,τι ζητᾶμε, μὰ πάντως τὸ κάνει σ' ἄρκετὲς περιπτώσεις νᾶναι δυνατὸ. Ἡ πολιτικὴ ἀντίθετα καὶ πνευματικὴ ἀνελευθερία—τὸ κράτος τῆς ὀλοκληρωτικῆς δικτατορίας—σ' ἓνα ὁποιοδήποτε κοινωνικὸ πλαίσιο (ἄκόμα καὶ σὺν τῷ δίκαιῳ, δηλαδὴ ἄκόμα καὶ σ' ἐκεῖνο, ποὺ θεσπίζει τὴν οικονομικὴν ἰσότητα μορφωτικῆς καὶ σταδιοδρομικῆς εὐκαιρίας γιὰ ὅλους) ὄχι μόνον δὲν ἐξασφαλίζει ὅ,τι ζητᾶμε, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποκλείει σχεδὸν τελείως. Τί ὠφελεῖ ἡ ἰσότητα εὐκαιρίας σὺν τῷ νὰ προάγω, ἀνάλογα μὲ τὴ φύση μου, τὸν ἑαυτὸ μου, ὅταν δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἐκδηλώσω ἢ μάλιστα καὶ νὰ τὸν παιδεύσω σύμφωνα μὲ τὸν νόμον τῆς ἐλεύθερης προσωπικότητάς μου; Τί νὰ τὴν κάνω τὴν ἰσότητα εὐκαιρίας, ὅταν δὲν ἔχω τὴν εὐκαιρία νᾶμαι ὁ ἑαυτὸς μου; Τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν τὸ σκέφθηκε ὁ κομμουνιστὴς. Δὲ θέλω μ' αὐτὸ νὰ πῶ, ὅτι τὸ σκέπτεται ὁ ἄστος. Τὸ σκέπτομαι ἀκριβῶς ἐγώ, ποὺ οὔτε κομμουνιστὴς εἶμαι οὔτε ἄστος, καὶ ποὺ ἄρκοῦμαι νὰ εἶμαι ἄνθρωπος.